
Bošnjačke i bosanske književno-povijesne neminovnosti

Tradicionalna, evropskim iskustvima ustanovljena koncepcija nacionalne literature, uza sve promjene teorijskih zasnova znanosti o književnosti i raznolikost njenih oblika, i danas ustrajava temeljnom zadaćom uobličavanja posebnih kulturnih identiteta što su se u stratifikacijskim procesima historijskih i društvenih mijenja u posljednja dva stoljeća ustanovljavali, preobražavali i(li) nestajali s uvijek novim konfiguracijskim rasporedima, odnosima i značajem. Otporna na pojave brojnih književnih teorija, od kojih su je neke radikalno dovodile u pitanje, uvijek bi se pokazala dovoljno snažnom da ih dijelom ili u cjelini zanemari i odbaci, prilagodi ili "pripitomi". Mijenjala se pritom i sama u različitim vremensko-prostornim artikulacijama i slijedom tih novih teorijskih saznanja i uvida u svakoj novoj praktičnoj realizaciji stalno usložnjavala i obogaćivala, usvajala novi interpretativni instrumentarij i konstruktivni status i odbacivala preživjele obrasce, ali je, dakle onaj osnovni zadatak prezentiranja posebnosti nacionalnog kulturnog identiteta zadržala sve do danas. Nastala u vrijeme formiranja evropskih nacija u modernom smislu, ona je prije svega izraz nastojanja da se pripovijedi "sve ono što se u književnosti jednog naroda ili jednog civilizacijskog kruga zbivalo od početka (tj. prvih književnih spomenika) do modernog doba."¹ Ovako definirana, povijest nacionalne književnosti je u tom smislu u bitnome odredila zadaću historičara književnosti: istražiti, sistematizirati i kanonizirati (cjelovitosti svekolikih društveno-povijesnih zbivanja kongruentnu) sliku razvojnih procesa i neporecivih vrijednosti nacionalne kulture, iznalazeći sličnosti ali i razlike prema naprednim pripovijestima drugih naroda prije svega evropskog kulturno-civilizacijskog kruga.

Svedena, dakle, na dio sveukupnih društveno -povijesnih artikulacija kulturne emancipacije nacionalnog kolektiva, ona tada nužno zahtijeva linearno-historijsku koncepciju kojom bi trebalo da zasvjedoči kontinualnost tradicije i posebnosti njenih preobražaja u susljednosti historijskog toka. Stoga joj je ideal *nacionalna biblioteka* u kojoj se muzealno sabiru, periodizacijski sistematiziraju i hijerarhijski raspoređuju reprezentativna književna djela neupitnih vrijednosti, nepodložnih korozivnom djelovanju vremena. Kontinuitet dugovječnih, tradicijom uobličanih artefakata trebalo bi s jedne strane da dokaže postojanje evropski kodificiranih književnih kanona, a s druge strane obrasce i primjere specifične nacionalne poetike, što je čini sakrosanktnom vrijednošću i uvijek prepoznatljivom sastojinom transcendentalno posvećenog "nacionalnog duha". Tradicija se, dakle, doživljava kao "sveta povijest", mitopoetički sakrificij kojim se uspostavlja čvrst normativni sistem koji uz opće, evropskim iskustvima kodificirane oblike, čuva i ističe izuzetnosti vlastitog identiteta po kojima se *razlikuje i razgraničava* s drugima i tu različnost posvećuje i projektivno sugerira ili nameće tekućoj produkciji kao obavezu i "amanet predaka". Tako koncipirana pripovijest nacionalne književnosti nas navodno izvodi iz mraka povijesnom dijagenezom neprosvijećenih i nekultiviranih društava i zajednica u svjetlost priznatih naroda i kultura. Etabilirana kao zakonodavni model eurocentrički ovjerenih obrazaca, s varijantama

---

¹ Zdenko Lešić: *Književnost i njena historija*, Sarajevo, 1985, str. 194

regionalnih sistematizacija prema srodnim jezicima i etnogenetskim korijenima, ona se tada ukazuje kao reduktivni, nerijetko ksenofobijom kontaminirani narativ kojim se naglasava nadmoć vlastite kulturne tradicije.

Teorijska misao o povijesti književnosti naravno stalno osuvremenjuje, nadopunjuje i nadgrađuje metodološke osnove i oblike pa se, uza sve epistemološke promjene kojih smo svjedoci u zadnjih tridesetak godina, njena postignuća i uvidi ne mogu odbaciti kao potpune zablude. Ali se - danas pogotovo, i u nas posebno - povijest nacionalne književnosti lahko može i znade pojaviti i u onim već anahronim oblicima profanog, ideologijsko-političkim diktatom do kraja osiromašenog obrasca puke ilustracije posebnosti nacionalnog identiteta. Stoga se i metafora nacionalne biblioteke ukazuje ovdje ovjerena ideologijskim signumom vlasništva nad brižljivo sistematiziranim nacionalnom kulturom, iz čijeg se kataloga izuzima i odstranjuje sve što bi čistotu, uzvišenost i luminoznost nacionalnog duha moglo potamniti.

Ovakva, do krajnje negativnih konzekvenci dovedena koncepcija nacionalne književnosti, odnosno pripovijesti o njoj, što se u pravilu hrani strahom i otporom prema Drugom, uvijek nosi opasnosti da i oni naoko benigni sadržaji i stereotipi o drukčijim kulturnim identitetima i pripovijestima "podivljaju" i uspostave čitavu imagologiju o sučeljenom i neprijateljskom Drugom. A tada se svekolika dvostoljetna tradicija prosvjetiteljsko-racionalističkog mita o humanističkoj osnovi razvoja i napretka kulture raspada, jer je toliko puta brutalno instrumentalizirana ili poreknuta historijskom zbiljom (osobito XX vijeka), a ukazuje ona izrazito negativna spoznaja potrage za identitetom sto ju je Abdulah Šarčević pregnantno iznio u rečenici: "*Subjekt uspostavlja svoj identitet, u načelu, kada ne čuje hropac svojih žrtava, kada uklanja i najuruje sve drugo.*"² Ni spoznaja o tome da ne postoje čvrsti identiteti nego ih učvršćuju centri moći ne relativizira, (osobito na balkanskim prostorima) i danas prisutnu rigidnu formu nacionalne kulture kao potpune ekstraminacije Drugog. Nije li u tom smislu stoljeće i pol prisutno poricanje bošnjačke kulture samobitnosti, što se od Memoranduma SANU u neshvatljivoj antimuslimanskoj kampanji Miloševićeve intelektualne falange pretvorilo u morbidni scenarij pripreme za genocid nad Bošnjacima, izraz upravo takve kolektivne mistifikacije koja poričući pravo drugome na kultumu, vjersku i nacionalnu samobitnost na kraju mu zakonomjerno poriče i pravo na postojanje.³ O tome je uz ostale, pisao i Enver Kazaz u tekstu *Poetika i struktura raskršća i ukrštavanja* ukazujući na dugotrajne procese političke instrumentalizacije književne historiografije, kojom se zakonito proizvode genocidni projekti:

*"Tokom procesa stogodisnjeg nacionaliziranja muslimana bošnjačka književnost, svojatana od drugih, marginalizirana i potiskivana do stepena književnohistorijske likvidacije, opstajala je zahvaljujući ne samo svojoj samosvojnosti, estetičkoj vertikali, nego i snazi univerzalnih vrijednosti, autentičnoj i humanoj suštini koju je stvaralački iznjedrila u kontekstu krvavog razbojišta i genocidnih političkih projekata prema bošnjačkoj naciji."*⁴ Saznanje o tragičnim razmirjima balkanske novovjeke historije s diluvijalnim političkim projektima ekstraminacije (istrage) Drugog u svim vidovima njegova postojanja legitimira i pravo Bošnjaka na vlastitu pripovijest, ali koja i sama mora biti lišena svakog oblika ksenofobije i statičnog koncepta identiteta. koji alteritet podrazumijeva kao historijsku inkarnaciju transcendentnog principa Zla. O toj

² Abdulah Šarčević: *Kritika filozofije i teorija moderne*, str. 23

³ Vidi o tome više u knjizi Norman Cigar: *Uloga srpskih orijentalista u opravdanju genocida nad muslimanima Balkana*, Sarajevo, 2000.

⁴ Enver Kazaz: *Poetika i struktura raskršća i ukrštavanja*, u knjizi: *Morfologija palimpsesta*, Tešanj, 1999, str. 315

neminovnosti poštovanja različitih kulturnih pripovijesti ali i razlozima njihova poricanja i destruiranja zapisao je Herbert C. Kelman slijedeće:

*"Sankcionirani masakri postaju mogući onda kada dođemo do mjere lišavanja bližnjih ljudskih bića identiteta i zajednice... Naime, kada je jedna grupacija ljudi definirana sasvim u vezi sa kategorijom kojoj pripada i kada se ta kategorija sasvim isključi iz ljudske zajednice i porodice, tada se moralne zapreke da se tu grupaciju ne ubija lakše prevazilaze."*⁵

Stoga, uz krajnje oštre sudove o agresivnoj opsjednutosti identitarnih samorealizacija kao tragičnog iskustva poricanja drukčijeg i različitog, i potpunog deatribuiranja kulture od mnoštvenosti individualnih i kolektivnih realizacija svođenjem na oskudnost monohromne nacionalne samoidentifikacije, valja imati na umu da "nije per se zla svaka potraga za identitetom, svako osvješćenje tradicije."⁶ Pravo je, naime, svake zajednice da istraži, prepozna, sistematizira i prezentira vlastitu književnu tradiciju i to je nesumnjivo čini legitimnim oblikom književne znanosti, osobito u trenucima oslobađanja od patrocentričkih oblika kulturnog hegemonizma koji prigušuje i marginalizira posebnosti. Zato i buduća, još nenapisana povijest bošnjačke književnosti, znanstveno utemeljenom afirmacijom vlastite književne tradicije, mora biti oslobođena od bilo kakvih ideologijsko-političkih instrumentalizacija, uz uvažavanje drugih - i sličnih i različitih - pri/povijesti i razumijevanjem njena statusa u širim, nadnacionalnim totalitetima. Ili kako je to još davne 1969. godine napisao Aleksandar Flaker: *"Idealna bi povijest nacionalne književnosti bila ona povijest koja bi prikazujući književno-povijesni proces unutar nacionalne književnosti, imala na umu jedinstvo tog procesa unutar većih, nadnacionalnih, nacionalnih cjelina, ukazivala na opće književno-povijesne zakonitosti, ali ukazujući na te opće zakonitosti isticala ujedno i nacionalne posebnosti ne samo cjelovitoga procesa, nego i svakog književnika i djela ponaosob."*⁷

Pa čak i u vrijeme posvemašnje sumnje u Velike priče (a povijest nacionalne književnosti nesumnjivo jeste jedna od njih), slijedom rasapa univerzalističkih shvaćanja o centralnim i perifernim kulturama, kada se instrumentarijem postkolonijalne kritike nadmenoj zakonodavnosti i patrocentričnosti "velikih" književnosti, suprotstavljaju i(li) pridružuju u bitno interaktivnom procesu, samoosvješćujući nizovi različitih, nasiljem historije prigušenih glasova marginaliziranih kultura, koncepcija povijesti nacionalne književnosti ima svoj puni i nezamjenjiv značaj i smisao, ali na bitno redefiniranim osnovama, oslobođena zabluda i krajnosti karakterističnih za preporodno-romantičarsku emfazu i apoteozu "nacionalnog duha".

Slijedom svih onih velikih potresa i epistemoloskog (s)loma što se u postmodemom dobu ukazuje svekolikim razbaštinjenjem tradicionalnih kanona oblikovanih u dugovječnoj filozofiji metafizike prisustva, u nekrološko-mrtvozorničkoj atmosferi svakovrsnih "postizama" i "endizama", razvlaštenja i razsredištenja, demonstracijom raznolikih kritičkih paradig mi od novohistorijskih i dekonstruktivističkih, feminističkih ili postkolonijalnih, konačno s onim razdjelno značajnim promaknućem čitaoca u aktivnog sudionika "proizvodnje značenja", povijest nacionalne književnosti ne može više računati na tradicijom sakrificiran status

---

⁵ Herbert C. Kalemán: *Violence Without Moral Restraint : Reflections on the Dehumanization of Victims and Victimized*, *The Journal of Social Issues*, sv. 29, br. 4 (1973), str. 49

Citirano prema Norman Cigar „Uloga srpskih orijentalista u opravdavanju genocida nad muslimanima Balkana“, Sarajevo, 2000, str. 37

⁶ Vladimir Biti: *Upletanje nerečenog*, Zagreb, 1994, str. 136

⁷ Aleksandar Flaker: *Književne poredbe*, Zagreb, 1967, str. 10

najznačajnijeg oblika sistematizacije i tumačenja književnosti. Rječju, rasap univerzalističkih teorija esencijalističke misli radikalizira zahtjeve za poštovanjem različitih čitanja svijeta, razumijevanja, proizvodnje i recepcije teksta kulture u mnogoglasju "mora priča", polifonih diskurzivnih praksi od kojih ni jedna više ne može pretendirati na transcendentno posvećenje. Stoga se povijest nacionalne književnosti, dakle i povijest bošnjačke književnosti, može pojaviti i danas, ali bez one autoritarnosti centralnog, objedinjavajućeg Teksta iz kojeg se izvode ili u koji se slivaju rukavci "nižih" oblika razumijevanja literature. Štaviše, ona tek sada mora računati sa subverzivnom djelatnošću drugih i drukčijih književno-kritičkih praksi. (Ne mislim pritom, naravno, na ona i danas prisutna poricanja posebnosti bošnjačke književnosti što samoprezirnu zatajnost vlastite kulture mimikrijski prikrivaju žabljim dizanjem nogu na potkivanje kvazipostmodernističkim kopitom, a koja su jednako degutantna koliko i anahrona zametanja i vitlanja buzdohanima i dimiskinjama "nacionalnih mejdandžija".)

Nesumnjivo potrebna, povijest nacionalne književnosti, dakle, mora biti bitno redefinirana u samoj osnovi svojih ciljeva i metoda, pa stoga kako tvrdi Jiirgen Fohrmann *"nema nikakva razloga za napuštanje projekta povijesti književnosti, može se jedino raditi o tome da se drukčije postavimo prema njezinom konstruktivnom statusu"*.⁸ A to onda u bitnome podrazumijeva preispitivanje nekih njenih kanoniziranih oblika i neprekinut dijalog s recentnim, a drukčijim književno-kritičkim paradigmatama. Odnosi se to prije svega na odustajanje od dugovječnog i pogubnog razumijevanja kulture tek kao jednog od atributa nacije, i u tom srnsilu svođenja književnosti na homogenu, cjelovitu pripovijest nacionalne ekskluzivnosti i agonalnog sučeljavanja s drugim, naporednim kulturama. To, naravno, ne znači poricanje društvenopovijesne funkcije nacionalne književnosti i njenog značaja u prirodnom samoosvješćujućem ogledanju kompleksnih identitarnih samoidentifikacija. Valja, naime, imati na umu i saznanje da će se *"osjećaj zajedničke pripadnosti, zasnovan na jeziku, kulturi i zajedničkoj povijesti uporno ... potvrđivati budući da jamči socijalnopsihološki nužno imaginarno okućenje, sferu povjerenja"*.⁹ Nije li to *nužno okućenje* isto ono razumijevanje kulturnog i nacionalnog samoprepoznavanja što je, zadržavajući univerzalni smisao Heideggerove misli da je jezik (kultura) "kuća bitka", doživljajem tragičnih iskušenja bošnjačke historije našlo poetsko ozbiljenje u pjesmi *Mora* Abdulaha Sidrana:

Šta to radiš, sine?

*Sanjam, majko. Sanjam, majko, kako pjevam,
A ti me pitaš, u mom snu: šta to činiš sinko?*

*O čemu, u snu, pjevaš, sine?
Pjevam, majko, kako sam imao kuću.
A sad nemam kuće. O tome pjevam, majko.*

*Kako sam, majko, imao glas, i jezik svoj imao.
A sad ni glasa, ni jezika nemam.*

*Glasom, koga nemam, u jeziku, koga nemam,
u kući, koju nemam, ja pjevam pjesmu majko.*

⁸ Citirano prema: Vladimir Biti, *Pojmovnik suvremene književne teorije*, Zagreb, 1997, str. 289

⁹ Vladimir Biti: *Upletanje nerečenog*, str. 127

Da će, na južnoslavenskim prostorima i dalje u različitim oblicima tradicionalna književno-povijesna praksa trajati, znakovito svjedoči niz projekata i raznolikih inicijativa, pokrenutih i realiziranih prije a osobito nakon strahovitih političkih potresa i tragičnih iskustava rata u kojem se raspala Jugoslavija. Tek sada se vidi da procesi sistematiziranja i statusnog etabliranja nacionalnih književnosti i njihovih suodnosa ovdje nisu do kraja dovršeni, pa se na južnoslavenskome kulturnome prostoru (i zbog toga) trpe i prešutno podnose tvrdokorna prosvjetiteljsko-preporodna koncepcija tradicionalne povijesti književnosti i postmodernistička, raznolikošću oblika doduše nehomogena, ali otporom spram prethodne nedvosmisleno opredijeljena književno-kritička paradigma. Vidljivo je to osobito u srpskoj i hrvatskoj književnoj historiografiji gdje se pojavio niz književno-povijesnih projekata koji su u potonjih dvadesetak godina pratili, ali i "proizvodili" novu društveno-povijesnu zbilju i mapu geografskih i kulturnih razgraničenja i dioba. Slični procesi mada u neusporedivo skromnijim oblicima uočljivi su, naravno i u bosanskohercegovačkoj i uže, bošnjačkoj književnoj historiografiji, istina, više kao rezultat individualnih inicijativa nego li institucionalno organiziranih društvenih strategija, što ne znači da nije prisutno nastojanje da se te inicijative posvoje i podrede političkim ciljevima, ili uguše i razore.

Bez obzira na danas prisutnu univerzalizaciju književno-teorijske misli koja u pravilu zanemaruje specifičnosti književnosti u partikularnim artikulacijama i usprkos vremenu nimalo sklonom znanstvenom dijalogu, sve ovo valja imati na umu kada se postavlja pitanje da li je moguća (iako jeste - kakva) povijest bošnjačke književnosti, kakav je njen status u cjelini bosanskohercegovačke književnosti čiji je sastavni dio ali i prema ostalim, osobito istojezičnim, književnostima jugoslavenskoga kulturnoga kruga. Odnosno, kako razaznati, čitati i interpretirati književno-povijesne osobenosti bošnjačke književnosti kako u pojedinim razdobljima, djelovanjem različitih kulturnih obrazaca inkongruentnih evropski kodificiranoj periodizaciji, tako i distinktivnim obilježjima istovrsnih književnih procesa, oblika i konvencija, a da u tom samoprepoznavanju ne bude dominantan onaj krajnje reduktivni postupak kojim se zanemaruju i prešućuju istovjetnosti i sličnosti.

Sve su ovo pitanja koja se postavljaju tim ozbiljnije jer su državotvorne komsijsko-susjedne hegemonističke strasti za geografsko-političkim razgraničenjima upisale i zadaću gruntovno-katastarskog razgraničenja vlasništva nad svekolikom kulturnom baštinom i književnom suvremenosti i time suspendirale i ona osamdesetih godina makar i stidljivo nagoviještena znanstveno utemeljena razmatranja statusa i modela izučavanja južnoslavenskih književnosti.

Procesi uobličenja nacionalnih književnosti s jasno uočenim i naglašanim posebnostima i kontinualnog razvoja i sinhronijski svedenih poetičkih karakteristika književnih tradicija dovršavaju se dakle ubrzano, s neskrivenim entuzijazmom definitivnih razgraničenja. No, valja ovdje naglasiti danas olahko prešućivanu činjenicu da, uz puno uvažavanje znanstvenog utemeljenja posebnih nacionalnih književnosti, na južnoslavenskome prostoru postoje i one književne i kulturne vrijednosti koje su nedjeljive, bilo da su nastale u prednacionalnim periodima djelovanjem univerzalnih kulturno-civilizacijskih procesa, ili su u sretnijim, a rijetkim, trenucima zajedničke povijesti uobličeni istovrsnim, sličnim ili polimorfnim i hibridnim literarnim iskustvima, konvencijama, oblicima. Možda bi se u obnovi znanstvenoga dijaloga, lišenog bilo kakvih ideološko-političkih impostura, sadašnje stanje klaustrofobične izoliranosti i osjećanja kulturno-znanstvene samodovoljnosti, moglo prevazići okretanjem prema tom nedjeljivome ostatku u našoj nerijetko bizamoj knjigovodstveno-diobenoj sukcesiji "kulturnoga naslijeđa". U traganju za onom vrstom interkulturalnog modela povijesti

književnosti kojom bi se izbjegle zamke (jugo)globalizacijske kulturne uniformnosti, ali i političkim diktatom projektiranog kulturnog getoiziranja, posebno mjesto nesumnjivo pripada multikulturalnoj zasnovi bosanskohercegovačke književne tradicije, a onda posljedično i bošnjačke literature.

Stoga i današnje razmatranje statusa i bošnjačke i bosanskohercegovačke književnosti valja ipak započeti od južnoslavenskoga konteksta kako zbog općih procesa redefiniranja prisutnih i u drugim nacionalnim književnostima, tako i zbog nezanemarivog fundusa općeg, zajedničkog i nedjeljivog, što se amalgamirao u dugotrajnim književno-povijesnim procesima plodonosnih susreta, prožimanja i prepleta kulturnih fenomena.

Takve nagovještaje prepoznajemo, doduše stidljivo, i u Zagrebu i Beogradu, recimo u knjizi Zvonka Kovača *Poredbena i/ili interkulturalna povijest književnosti* u kojoj autor slijedom teorije interkulturalnoga procesa u međuknjiževnim zajednicama kao konkretizaciji svjetske književnosti slovačkoga komparatiste Dionyza Ā uriš ina nastoji temeljne postavke ovog koncepta razraditi na južnoslavenskome kulturnom prostoru, posvećujući posebnu pažnju upravo bosanskohercegovačkoj i bošnjačkoj književnosti:

*"U svjetlu teorije međuknjiževnoga procesa – piše Kovač – odnosno posebne interkulturalne povijesti književnosti slučaj bosansko-hercegovačke i bošnjačke književnosti ukazuje se sa svojom kompleksnom izazovnosti, posebnosti, ne kao stramputica, nego kao ozbiljenje trocivilizacijske interkulturalne retorte svjetske književnosti: ono što se u svjetskim razmjerama integracijskim procesima događa globalno, u Bosni, upravo u bosanskom jeziku događa se i lokalno."*¹⁰

Zvonko Kovač je jedan od rijetkih hrvatskih povjesničara književnosti koji posvećuje punu pažnju razumijevanju bosanskohercegovačke i bošnjačke književnosti i u nizu tekstova zastupa i u nas prevladajući stav o kompozitnoj, multikulturalnoj zasnovi bosanskohercegovačke, i nesumnjivoj posebnosti bošnjačke književnosti.¹¹ Tragajući za integrativnim međuknjiževnim procesima na južnoslavenskome kulturnom prostoru kao protuteži prevladavajućem konceptu mononacionalnih književnopovijesnih ekskluzivizama autor, naravno, ne pledira za obnavljanje tradicionalne i u osnovi neodržive konstrukcije "jugoslavenske književnosti", nego one danas neshvatljivo zanemarene mnogostrukosti multikulturalnih procesa i interliterarnih povezanosti u onom smislu kako je upravo Dionyz Ā urišin obrazložio odnos nacionalnih književnosti i međuknjiževnih zajednica:

*"Prilikom karakterizacije međuknjiževnih zajednica naglasili smo da se tu radi o određenom zbiru književnosti među kojima postoje više ili manje uski oblici koegzistencije, veća ili manja mjera razvojne uzajamnosti... (..) Međutim, te komponente, nacionalne ili druge pojedine književnosti, imaju pored toga i vlastita, imanentna razvojna usmjerenja. Njihov je rezultat originalnost i neusporediva samosvojnost svake pojedine književnosti."*¹²

Teorijske postavke Dionyza Ā urišina o interliterarnim zajednicama, zapaženim istraživanjima i njegovih slovačkih kolega, naišle su na zavidan odjek prije svega u istočno-evropskim slavističkim krugovima, a širenje ove znanstvene mreže prisutno je i

¹⁰ Zvonko Kovač: *Poredbena i/ili interkulturalna povijest književnosti*, Zagreb, 2001, str. 150

¹¹ Ali da će prisvajanje bošnjačkih pisaca u hrvatskoj književnoj historiografiji nastaviti i u naše vrijeme posvjedočuju knjige Dubravka Jelčića *Povijest hrvatske književnosti* (Zagreb, 1997), Krešimira Nemeca *Povijest hrvatskog romana* (Zagreb 2003) ili *Povijest hrvatske književnosti* Slobodana Prosperova Novaka (Zagreb 2003) sa obrazloženjem sasvim vanknjiževne naravi. Već površan uvid u prve dvije knjige međutim, otkriva frapantnu činjenicu da većinu djela uvrštenih bošnjačkih pisaca autori uopće nisu čitali.

¹² Cit. prema: Zvonko Kovač, nav. dj. str. 130

na južnoslavenskim prostorima o čemu svjedoči uz niz tekstova u zbornicima *Komparativno proučavanje južnoslavenskih književnosti* objavljenih u Zagrebu, i Zbornik Matice srpske iz 1994. godine s posebnim tematom posvećenim ovoj problematici.

Ne ulazeći ovdje u način razumijevanja i urišinove teorije u različitim tekstovima objavljenim u Zborniku Matice srpske, spomenimo ovdje samo tekst Mihaila Pantića koji razmatra odnos nacionalnih i interkulturalnih zajednica na južnoslavenskome prostoru u današnjem trenutku.

*"Nekadašnja stvarno (a često i prividno) jaka multikulturalna zajednica vrlo intenzivnih, mnogostruko izukrštanih unutrašnjih veza i uticaja, raspala se na niz međusobno antagonistički raspoloženih manjih nacionalnih celina, u kojima se umesto shvatanja kulture kao integrativnog civilizacijskog fenomena ideološki proizvode svojevrsna ksenofobija i kulturni autizam, što rezultira nemogućim nastojanjem da se sopstveni (individualni i nacionalni) identitet uspostavi negacijom drugih identiteta."*¹³

Pantićevom uglavnom prihvatljivom zapažanju, mada je cijeli tekst po inerciji predratnih istraživanja sveden na odnose srpsko-hrvatskih književnih veza, valja dodati da su i multikulturalni integrativni procesi jednako kao i nastojanja za uspostavljanjem posebnih kulturnih identiteta kako u sedamdesetak godina postojanja jugoslavenske državne zajednice, tako i dvovjekovnoj tradiciji južnoslavenske filologije bili dominantno prožeti ideologijskim diskursom političke nadmoći čime su i idealistički postavljeni ciljevi i utopijska stremljenja za istinskom multinacionalnom i multikulturalnom zajednicom zloupotrebljavani. Ideja južnoslavenske zajednice starija je, naravno, od jugoslavenske državno-pravne strukture i "pamti" i ona plodonosna međuprožimanja i dopunjavanja, srodnosti i istovjetnosti kulturnih izvora, zasada i praksi, zasnovanih kako na etnogenetskim korijenima, jezičkoj srodnosti, a u pojedinim periodima zračenjem pojedinih tradicija što su povijesnom smjenom kulturno-civilizacijskih paradigmi nalazili na ovim prostorima dornacu realizaciju i redakciju. Ali jugoslavenska međuknjiževna zajednica isto tako nosi i iskustva negativnih procesa hegemonističkih unifikacija i svođenja polimorfnih tradicija na zakonodavnost politički dominantnog etnosa s pogubnim oblicima, ne samo poricanja nacionalno raznolikih književnih tradicija, nego i proizvođenjem čitavog sistema stereotipa o historijskim zbivanjima marginaliziranim identitetima, u našem slučaju i bošnjačkom i bosanskohercegovačkom. Stoga u svekolikom prestrukturiranju statusa bosanskohercegovačke i bošnjačke književnosti valja poći upravo od tog određenja njihove samobitnosti i posebnosti ne zanemarujući svu kompleksnost južnoslavenskih književnih međuzavisnosti i uzajamnosti, bez obzira na to što su ovakvi pokušaji znanstvenog djelovanja i u hrvatskoj i pogotovo srpskoj književnoj historiografiji nailazili, a nailaze i danas na totalnu ogluhu i nerazumijevanje.

Bez takvog razumijevanja kompleksnih suodnosa nije, zapravo, moguća povijest bilo koje nacionalne književnosti na južnoslavenskome prostoru, pogotovo u smislu prepoznavanja neke apsolutno specifične poetike kao sistema književnih konvencija, oblika i normi, izlučenih bilo reduktivnim postupkom navodno potpuno samorodnih književno-povijesnih fenomena, bilo samoproглаšenjem evropskim paradigrama zasvjedočene zakonodavnosti, kojim se poriču drukčiji (osobito neevropski) kulturni obrasci i tradicije. Danas već sasvim uobličene (napisane ili ne - svejedno) povijesti srpske, hrvatske, bošnjačke i crnogorske književnosti u svakom se književno-povijesnom pregledu ukazuju nesumnjivim posebnostima kulturnih tradicija što su se u dinamici društveno-povijesnih i kulturno-historijskih mijena "od početaka do modernog doba"

---

¹³ Mihailo Pantić: *Južnoslovenska interliterarna zajednica : odnosi srpske i hrvatske književnosti 1918-1930*, Zbornik Matice srpske, Novi sad, 1994, str. 29

doista formirale kao prepoznatljivi književni identiteti. Ali, kada se makar i ovlašno te pripovijesti uspoređuju osobito sa aspekta univerzalnijih i književno-povijesnih i književno-teorijskih paradigmi, onda se njihova "povijesna geografija" učini svojevrsnim fikcionalnim heterotopijama, prostorima mnogovrsnih ukrštanja, prelijevanja i pretapanja koje osobito u Bosni i Hercegovini uspostavljaju mnogo kompleksniju "topografiju duha". Spokoj definitivnih razgraničenja u uredno katalogiziranim "nacionalnim bibliotekama" na principu *samorodnosti* i pripadnosti *različitim* i navodno nepomirljivim kulturno-civilizacijskim krugovima, biva tada narušen: tragovi izuzetno raznolikih i dragocjenih kulturnih utjecaja i preplitanja, hibridnosti i sinkretizama prisutni su, više ili manje, u svim južnoslavenskim književnostima i apokrifno prožimlju tekst kanonizirane pripovijesti nacionalne književnosti. Zato je i stroga normativnost periodizacijskih sistematizacija prema "čistim" i zakonodavnim obrascima stilsko-formacijskih, žanrovskih ili kojih drugih konvencija i oblika izvedenih iz hronoloških ulančanosti političke historije u pravilu reduktivna, jer iz tradicije briše sve ono što makar i u natruhama pripada drugom kulturnome i duhovnom obzoru kao "trag jedne nemile i antipatične prošlosti" kako je to svojevremeno u povodu orijentalno-islamske tradicije pisao Jovan Dučić u tekstu *Spomenik Vojislavu*.¹⁴ Iracionalni otpor spram nemile i antipatične prošlosti što je od sredine 19. stoljeća do danas zaposjeo i kancerogeno se razrastao u brojnim i raznovrsnim tekstovima srpske a dijelom i hrvatske historiografije isključuje svekoliko naslijeđe što je u bošnjačkoj tradiciji na domaću, bosansku osnovu primilo kalem islamske duhovnosti kulture i civilizacije, mada je u različitim oblicima asimilirano i u srpskoj i hrvatskoj književnosti i kulturi uopće. Stigmom "*turskog grijeha*" i "*raznim mrenama naših očiju*" (Skender Kulenović), koje previdaju i poriču vrijednosti ove tradicije posljedično proizvode čas pritajenu, čas neskrivenu idiosinkraziju i u tekstovima bošnjačkih autora prema "mračnom nasljeđu kršćanske tradicije" u daljnjem antagoniziranju kultura, s površnim čitanjem i simplificiranjem postkolonijalne kritike na profanu, u nag tragično zasvjedočenu lokalnu verziju globalnog sukoba civilizacija. Nesumnjivo nužno reinterpretiranje ovog značajnog vida bošnjačke književne i konačno svekolike kulturne tradicije skidanjem "orijentalističke skrame" nataložene u raznovrsnim vidovima nacionalističkom isključivošću impregniranog kritičkog pisma, mora i samo biti oslobođeno animoziteta i idiosinkrazija, pogotovo predstava o "izvornoj čistoti" kulture tradicije. Valja zato poći od onog razumijevanja bošnjačke književnosti na orijentalnim jezicima što ga je u predgovoru izboru tekstova o ovom segmentu naše književnosti izložio Esad Duraković:

*"Iako je bošnjačka književnost stvarana na nenacionalnim jezicima, ona je ipak i izvan sumnje i nacionalna književnost, na temelju osjećanja samih pisaca o pripadnosti narodu i regiji, jer su djela potpisivali kao Bošnjaci, a osim toga - dovoljno testa su koristili nacionalne teme i lokalni kolorit. U Bosni su postojala središta zračenja, te pojedine velike ličnosti koje su usmjeravale niz stvaralaca, čak i određene pjesničke ili književne škole, a sve su to značajni kriteriji imanentni validnoj historiji književnosti."*¹⁵ Ali – upozorava Duraković "*bošnjačka književnost na orijentalnim jezicima stvarana je u vrlo širokim okvirima orijentalno-islamske književnosti u kojoj su, opet, sudbinski značajno participirala iskustva književnosti drevne Indije, prijeislamskog Irana, arapske Andaluzije, itd, te je sa stanovišta nauke o književnosti neodrživo govoriti isključivo o samodovoljnim i izoliranim nacionalnim književnostima, već - govoreći o njima - nužno*

¹⁴ Jovan Dučić: *Moji saputnici*, Sabrana djela, knj, IV, sarajevo, 1969, str. 241

¹⁵ Esad Duraković: Predgovor, *Bošnjačka književnost u književnoj kritici*, knj. I, Starija književnost, Alef, sarajevo, 1998, str. 122

je posmatrati ih u saobražavanju i relativnom razlikovanju u određenim nacionalnim zajednicama."¹⁶

Značaj ovog teksta Esada Durakovića nije samo u demistifikaciji orijentalističkog diskursa prisutnog osobito u krugu beogradskih orijentalista koji orijentalno-islamsku književnost razumijevaju kao homogenu i nediferenciranu, nego i zbog razložnog upozorenja da "nisu dovoljna istraživačka naprezanja s "rubnih" dijelova jednoga civilizacijskoga kruga, ili jedne samodovoljne tradicijske cjeline, već su nužni i napori iz centralnih žarišta toga kruga za uključivanje, tumačenje i vrednovanje s "rubnih" dijelova nadnacionalne cjeline."¹⁷

O posebnostima i samorodnostima, ali i o bogatstvu sinkretičkih oblika bošnjačke kulture možda je, uz Midhata Begića i Muhsina Rizvića, najsugestivnije pisao Skender Kulenović u eseju *Iz smaragda Une*, putopisima *Kroz paučinu Kandije, Cvijet i brana Asuana* i *Skver usamljenosti*, ali i novelama i romanu *Ponornica*, u onim sjajnim kulturološkim skicama bošnjačke aktualizacije i adaptacije orijentalne kulture što je do nas dospjela i sama amalgamirana raznovrsno sedimentiranim iskustvima. Takva je recimo ona Skenderova slika bosanske kuhinje što bi se metaforičkim smislom paradigmatičnih preobrazbi, asimiliranja i prilagođavanja mogla jednako prepoznati i u svim drugim vidovima kulture:

*"Donesena pod osmanlijskim alaj-bajracima, kuhinja je ovdje zrela, vizantijska, kult jedan kulinarski, prilagođen domaćoj biljci i životinji."*¹⁸

Orijentalno-islamska kultura je u saobraženjima s domaćom, bosanskom tradicijom, osobito usmenom lirikom, "onom sto je prešla devet kamenova" kako bi rekao Skender Kulenović, osebnim senzibilitetom nesumnjivo natopila i impregnirala svekolik tekst bošnjačke tradicije i suvremenosti. Ali, ona se u burnim procesima evropeizacije začete na razmeđu 19. i 20. stoljeća što i danas intenzivno i plodotvorno traje u snažnim prožimanjima s iskustvima i paradigmatična zapadnoevropske literature, stalno preobražavala i obogaćivala rafiniranim estetskim simbiozama i oblicima. Valja, naime, ovdje naglasiti da posebnosti bošnjačke književnosti ne izvire samo iz vrela orijentalno-islamske kulture i duhovnosti, nego su se u bošnjačkoj kulturi od srednjovjekovlja do naše suvremenosti taložila i "primala" raznovrsna književna iskustva, oblici i konvencije. Zato je uz smjenu različitih književnih paradigmi isto tako važno pratiti i one tihe, manje uočljive procese preobrazbi i prelijevanja književnih oblika od srednjovjekovnog zapisa na stečku u epigraf na bašluku (nišanu) do paradigmatičnog i simboličkog susreta *bejta i soneta*¹⁹ na razmeđu 19. i 20. vijeka u *poetskoj* a ne *historijsko-dokumentarnoj* suštini i vrijednosti. Smjenom makropoetičkih sustava, ali i ovih imanentnih procesa asimilacija i osmoza u bošnjačkoj se književnosti odvijao rafiniran evolutivni proces neprekidnih smjena umnožavanja i modificiranja književnih konvencija, pa se i literarna "vitalnost" stanovitih žanrova, stilova i oblika potvrđuje upravo u tim preobražajima i saobraženjima s novim i raznolikim poetičkim karakteristikama. Ti su sinkretički i hibridni oblici koliko u kanoniziranim žanrovima i vrstama prisutni i u brojnim tekstovima koji su strogom kanonizacijom književno-povijesnih kodifikacija uglavnom ostajali na marginama tradicionalnog razumijevanja *literarnosti* svedeni tek na pozitivističku kategoriju pismenosti: u administrativno-dokumentarnim spisima i defterima, epistolarnom naslijeđu, u vakufnamama i tzv.

¹⁶ O. c. str. 122

¹⁷ O. c. str. 123

¹⁸ Skender Kulenović: *Iz smaragda Une*, Eseji, knj. 6, sarajevo, 1983, str. 157

¹⁹ Vidi o tome inicijalan tekst Vedada Spahića *Bejt i stih* u knjizi *tekst, kontekst, interpretacija* (Tuzla – Tešanj 1999)

krajišničkim pismima, raznovrsnim oblicima tariha ili epigrafa. Stoga bošnjačka književnost 20. vijeka neponovljive uzlete i estetske vrhunce ima upravo onda kada se preobražajna snaga *žive tradicije* sinkretički slije, amalgamira i oplemeni s raznolikim literarnim oblicima što su se javljali u dinamičnoj smjeni razvojnih procesa i stilsko-formacijskih preobražaja novovjeke evropske književnosti. Kod Ćatića i Hume, Kulenovića, Selimovića i Dizdara, Isakovića, Ibrišimovića i Sidrana, Horozovića, Karahasana ili Ključanina, ta se plodotvorna saobraženja i prožimanja otkrivaju u onim neponovljivo autorskim realizacijama kulturnih polimorfности, nesvodivih na bilo kakav opći obrazac ili konvenciju, petrificirani kanon *istočnog ili zapadnog divana*. A to su već osobine one specifične topografije duha koji u prostorima razsređenog svijeta culture upućuje na dragocjenost fluidnih rastvaranja homogenih kulturnih identiteta u slutnji one Borhesove *bezgranične i periodične babilonske biblioteke*. Ili, kako je to sjajno povodom Ćatićeve poezije uočio Irfan Horozović, naznačujući i osobnu stvaralačku opsesiju pretapanja zavičajnih i univerzalnih prostora literarne imaginacije: "*Ćazim Ćatić je pravi pjesnik kraja stoljeća i izraziti pjesnik ulaska u dvadeseti vijek sa svim svojim raznovrsnim i šarolikim preokupacijama, u svijet bez jednog mita, u svijet rastočenih mitova, u svijet neobičnog eklekticizma u tom se stiču antika i zapadno iskustvo, istok i slavenske legende. Na toj pjesničkoj geografiji zamišljeni šestar ... povlači svoju impulzivnu kružnicu, svoju vibrirajuću mobilnu krivulju u kojoj je duhovni sadržaj ovog pjesništva.*"²⁰

A svi su bosanski (i južnoslavenski) kulturni identiteti rubni, nastali na presjecištima velikih kulturno-civilizacijskih sistema i procesa, pa uz njihove nesumnjive posebnosti, ne smijemo previdjeti i onu množtenost sinkretičkih oblika koja se otima nasilju higijenziranja nacionalne kulture, egzorcizmu i lustraciji "zlih duhova prošlosti". Stoga naše razumijevanje bosanske povijesti i kulturne tradicije napokon valja osloboditi epsko-agonalnih predodžbi o dobrim i lošim gospodarima, pseudomitskih predstava nacionalnog romantizma po kojima smo "*zid kršćanstva i mač islama i jezgro bogomilstva, kako smo na granici carstva, religija, civilizacija, Istoka i Zapada, a u stvari samo je u pitanju nedostatak razboritosti i kulturnog nivoa da se izjednače sve religije i da se izjednače svi okupatori kao nosioci hegemonističkih težnji i posljedica.*"²¹ I da se, dodajmo, prate svekoliki i raznoliki kulturni obrasci, bez obzira na kojem su valu historijskih gibanja doneseni, preuzeti, asimilirani i prilagođeni. Razložna, davno napisana upozorenja Alije Isakovića o nužnosti demistifikacije bosanske historije u kojoj smo zapravo tragično participirali u međusobnim sukobima "*bilo za čestitog cara, bilo svijetlog sultana, bilo moćnog česara*"²² još uvijek nisu našli pravog odjeka u našoj ideologiziranoj književnoj historiografiji. Zato će dvadesetak godina nakon Isakovićevog teksta Nirman Moranjak-Bamburać u tekstu *Poetika i ideologija* s pravom upozoriti da se u našem razumijevanju književne tradicije ništa nije izmijenilo i da umjesto o lošim i dobrim gospodarima valja napokon govoriti o promjeni kulturnih paradigmi i književnih procesa što su se smjenjivali u stoljećima iza nas:

"Kroz povijest Bosne i Hercegovine vidljivo je da smjena imperijalnih kulturnih obrazaca sa sobom donosi i smjenu poetika, tako da bi valjalo upotrijebiti instrumentarij postkolonijalne kritike za nova iščitavanja i instauriranje rekonstruktivnog govora o

²⁰ Irfan Horozović: *Na tragu Musina divana*, Zbornik radova o Musi Ćazimu Ćatiću, Institut za jezik i književnost, Sarajevo, 1980, str. 45-46

²¹ Alija Isaković: *Epska tradicija i naša zbilja*, u knjizi *Neminovnosti*, Tuzla, 1987, str. 75

²² Isto, str. 76

*kolektivnom identitetu, nasuprot normativnog koji u ideologijskom smislu ne potura toliko lažnu sliku stvarnosti koliko se krije iza potvrđivanja jedne stvarnosti.”*²³

Novovjeka bošnjačka književnost, od kraja osamdesetih godina do prijelaza u novi milenij, obnavljajući i preobražavajući ne samo bogato naslijeđe stvarano na obrascima orijentalno-islamske kulture, nego i ukupnog bosanskog kulturnog naslijeđa, otvarajući se prema istojezičnim, južnoslavenskim, ali i evropskim književnim iskustvima, najznačajnije vrijednosti dostiže dakle upravo u obogaćenjima s tim novim književnim paradigrama, onim sinkretičkim oblicima koji više potvrđuju njenu posebnost, nego li izvorna čistota književne tradicije.

Stoga je i danas, u vremenu oslobađanja od srpsko-hrvatskih posvajanja ili poricanja bošnjačke književne tradicije, prečitavanja i reinterpretacije stoljeće i pol prisutnih i brižljivo njegovanih stereotipa kojim se nerijetko diskursom političkog maniheizma dijabolizirao svaki oblik bošnjačke kulturne samobitnosti, ne smije smetnuti s uma da je kulturna polimorfnost ugrađena u samu osnovu bošnjačke književnosti, sasvim svejedno da li se ona posmatra u naporednostima sa ostalim nacionalnim književnostima ili u kompozitnoj integralnosti bosanskohercegovačke književnosti. Nema zato posebnih razloga da se i danas, kada su dezintegrativni procesi zahvatili sve oblike bosanskohercegovačkog društva i kulture napuste ona u osnovi vrlo slična stajališta u razumijevanju bosanskohercegovačke i bošnjačke književnosti što su ih ranije ispisivali Midhat Begić, Radovan Vučković, Ivan Lovrenović, Muhsin Rizvić ili Slobodan Blagojević. Uza sve razlike metodološke naravi ili veće ili manje prisutnosti stanovitih ideologijskih shvaćanja literature kod svih je prisutan stav o kornpozitivnom karakteru književnih tradicija u Bosni i Hercegovini a razlikuje ih samo razumijevanje stepena integrativnosti i različnosti. Navedimo stoga ilustrativno karakteristicne stavove Muhsina Rizvića i Ivana Lovrenovića koji upravo paradigmatično potvrđuju temeljno polazište da se bosanskohercegovačka književnost može posmatrati i u kompozitnosti snažnih integrativnih procesa ali da se njene sastavnice mogu posmatrati i samostalno, ili u maticama srpske, hrvatske i bošnjačke nacionalne književnosti.

*"Postoje ... četiri faktora koji strukturiraju historijsku svijest o bosanskohercegovačkoj književnosti: a) svijest (genetička) svake književne tradicije o sebi i sopstvenom kontinuitetu, b) svijest o bosanskohercegovačkoj skupnosti koja proizlazi iz imanentne i evidentne tolerancije prema drugim tradicijama, na znanju o autohtonom položaju svake tradicije na bosanskohercegovačkom tlu, c) svijest o međusobnim odnosima koji su nužnost na liniji zajedničkog jezika, bolje rečeno kada se historijski posmatra, fundamentalne jezičke baze, zatim, na liniji historijske nužnosti življenja i interesa održanja, na liniji zajedničke tematike, ideologije socijalnog opstanka, te, najzad, na liniji interesa stilsko-estetskih dodira i prožimanja, d) svijest o prirodnom zalaženju u matične literature kod srpskih i hrvatskih pisaca. Kod bosansko-muslimanskih pisaca - uzimanje srpskih i hrvatskih književnih djela kao uzora na liniji književnostilskih osobina srpskohrvatskog jezika te južnoslavenske, kasnije jugoslavenske uzajamnosti.”*²⁴

"Za prepoznavanje kulturnoga identiteta Bosne i Hercegovine od presudne je važnosti uvažavanje njegove kompozitne integralnosti. Dijakronijski gledano, posljednjih pet stoljeća kulture (i literature) u Bosni i Hercegovini ukazuje se kao stalno polagano

²³ Nirman Moranjak-Bamburać: *Ideologija i poetika*, Radovi Filozofskog fakulteta, Sarajevo, 2000, str. 108

²⁴ Muhsin Rizvić: *Teze za pristup izučavanja bosanskohercegovačke književnosti i neki primjeri koji ih učvršćuju*, Savremena književnost naroda i narodnosti BiH u 50 knjiga, Sarajevo, 1984/1985, knj. 1, str. 21-22

premještanje akcenta sa prve na drugu odrednicu u ovoj dijalektičkoj sintagmi. No, neobično je važna činjenica trajnost i jedne i druge: niti je u stoljećima prividno pune izolacije bio posve izbrisan duh integrativnosti, niti se u modernu dobu, na fonu sve snažnije izražene integrativnosti, potire kompozitnost. (.....) U istoj ravni s ovom "internom", ovdje je implicirana i "eksterna" relacija spram tzv. "matičnih književnosti" (srpske i hrvatske) i spram tzv. "dvojne pripadnosti": dok god je živ ideologem nacije i nacionalne kulture (a to, praktično, znači zauvijek), pripadnost bosanskohercegovačkoj literaturi implicirat će sasvim prirodno pripadnost određenog pisca hrvatskoj, onoga drugoga srpskoj, kao, uostalom i trećega muslimanskoj književnosti."²⁵

Oba ova koncepta *posebnosti* i *uzajamnosti* i danas valja poštovati usprkos svih onih, tragičnom zbiljom posljednjeg desetljeća uvjetovanih, procesa destruiranja, književnih autizama i samoizolacija ili paternalističkog skrbništva nad našom navodno malodobnom, povijesnom dijagenezom nerazvijenom i nediferenciranom bošnjačkom ili bosanskom književnom autentičnošću.

---

²⁵ Ivan Lovrenović: *Stare osnove i nove vertikale*, Savremena književnost naroda i narodnosti BiH u 50 knjiga, Sarajevo, 1984/1985, knj. 1, str. 36 i 40